

El món de les llengües

Georg Kremnitz
Universitat de Viena

Quan l'amic Francesc Vallverdú em va demanar de fer aquesta presentació, gest pel qual li dono cordialment les gràcies, i quan jo acceptava, vaig tenir la impressió d'arriscar-me en un univers bastant complicat, de prometre una cosa que potser no podria complir. Avui crec que tenia raó. El que segueix són, en conseqüència, només uns fragments d'una història sociolingüística del món que no existeix tanmateix, ni per a aquest darrer segle; algunes observacions no sempre coordinades i moltes preguntes que actualment no poden rebre respostes satisfactòries. Nogensmenys, avui penso que una síntesi detallada de les evolucions (socio)lingüístiques en el passat seria útil per comprendre el present i per poder preveure millor les evolucions de l'esdevenir. És curiós de veure de quina manera important les condicions de la comunicació humana han canviat en l'espai de només un segle.

En primer lloc, evocaré algunes condicions generals importants per a comprendre la comunicació tot arreu del món, després intentaré de veure els desplaçaments d'algunes dades sociolingüístiques, abans de llançar-me en una síntesi ràpida, per finalment veure les evolucions del català dins aquest context.¹

1. És clar que la presentació molt sintètica que proposo no em permetrà de donar gaires indicacions bibliogràfiques: la bibliografia, per ésser correcta, hauria d'ésser força llarga; d'altra banda, moltes de les conclusions són personals i subjectives. Falten treballs sintètics preparatoris.

Observacions prèvies: condicions i marc general

Cap al 1907 el món era poblat més o menys per 1.500 milions de persones, com m'indica una enciclopèdia alemanya de 1906,² mentre que avui comptem amb 6.400 milions,³ això vol dir que en només un segle la població mundial s'ha més que quadruplicat. És clar que, en el detall, les evolucions són molt diverses. Mentre que l'augment a Europa és de menys del 25 % en el període observat, a l'Àfrica l'augment, malgrat les catàstrofes que ha viscut aquest continent, és de més del 500 %; la situació a Àsia és comparable. Naturalment, també a l'interior de grans espais com aquests les evolucions són alguna vegada molt diverses, però, si volem obtenir una impressió del conjunt, cal que ens limitem a aquest nivell de precisió.

Aquests humans el 1907 vivien en cinquanta-cinc estats independents,⁴ molts països eren sota administració colonial europea, sobretot a l'Àfrica i a Àsia. Avui els repertoris indiquen aproximadament 197 estats, i el colonialisme (obert) no es troba sinó de manera residual. Això vol dir que el 1907 una part important de la humanitat vivia sota condicions colonials, mentre que avui aquesta situació és excepcional (és clar que aquí també caldria entrar en detalls, hi ha un colonialisme amagat, però en comparació amb 1907 la situació ha canviat molt). El 1907 hi havia una mena de concert de «grans poders», gairebé tots poders colonials europeus; en primer lloc Gran Bretanya, després França, Alemanya, Rússia, Àustria-Hongria i els Estats Units d'Amèrica. Alguns jugaven aquest rol des de feia molt de temps (França, Gran Bretanya), altres havien accedit a la seva situació recentment i aspiraven a més (Alemanya sobretot). Altres estats, molt importants poc abans, havien perdut pes específic, com Espanya després del 1800. Al costat d'aquests grans, alguns altres estats aspiraven a una situació comparable, com ara Itàlia o l'Argentina o, sobretot, el Japó, recentment vencedor de Rússia, mentre que l'Imperi otomà, que havia representat durant molts segles una força impressionant, era ara considerat com «el malalt del Bòsfor», i en plena disgregació. La Xina, un altre estat amb una tradició llarga i forta, estava en crisi contínua, que duraria fins a la fi del segle XX. Al contrari d'aquesta situació, veiem avui un sol estat en posició d'hegemonia mundial, els Estats Units d'Amèrica, però no sabem per quant de temps mantindrà la seva supremacia —els signes de crisi són més que visibles. I es presenten altres candidats: avui, sobretot, una Xina que ha viscut una evolució sorprenent des de fa vint anys. D'altra banda, veiem un nombre considerable de poders regionals que —en temps pacífics— juguen un rol internacional actiu. Entre la situació del 1907 i la d'avui hi ha tot el segle XX, molt mogut,

2. *Meyers Kleines Konversations-Lexikon*, 7a ed., Leipzig i Viena, 6 volums, Bibliographisches Institut; volum 1, annex a l'article «Bevölkerung», 1906. Les indicacions que dono són arrodonides, una precisió molt alta no es correspondria amb les possibilitats estadístiques reals i seria fictícia.

3. *Der Fischer Weltalmanach 2007*, Frankfurt del Main, Fischer, 2006, p. 537.

4. *Meyers Kleines Konversations-Lexikon*, 7a ed., Leipzig i Viena, 6 volums, Bibliographisches Institut; volum 2, annex a l'article «Flagge», 1908.

que portava les esperances d'estats com Alemanya, el Japó o Itàlia a situacions de supremacia; hi ha la revolució d'octubre a Rússia, expressió dels desitjos de canviar el món que es va concloure tan lamentablement. Durant uns decennis, la Unió Soviètica fou el segon poder hegemònic (i, en conseqüència, el rus fou una llengua en expansió, mentre que avui la seva situació internacional és més precària). El segle XX, doncs, ha conegut molts canvis dels quals avui gairebé no queden vestigis (sobretot en les consciències col·lectives).

Si, el 1907, som —a Europa— en ple període de nacionalisme, avui parlaríem més aviat d'una mena de postnacionalisme que no fa tan fàcilment l'equació estat = nació = llengua. És a dir, que la visió del món i de les societats s'ha diferenciat bastant (és clar que aquesta afirmació té excepcions, però indica un cert desplaçament de les concepcions). D'altra banda, el nacionalisme del 1907 afirma el monolingüisme natural de l'home i considera el plurilingüisme com a mal (em refereixo al llibre famós d'Izhac Epstein de 1915, que Francesc Vallverdú va citar fa gairebé quaranta anys), mentre que avui sabem que l'home té disposicions plurilingües i que, de tota manera, el plurilingüisme no és necessàriament negatiu, sinó que normalment afavoreix el desenvolupament mental i intel·lectual dels parlants.

El saber sobre les llengües ha augmentat molt en aquest darrer segle. En l'enciclopèdia citada, sovint és bastant difícil trobar informacions sobre la situació lingüística de determinats països i les que trobem són massa sumàries, la qual cosa no és una situació excepcional —els estats són, en general, considerats com a monolingües en la llengua del poder, amb l'única excepció notable de Suïssa, i en grau menor els grans imperis pluriculturals com Rússia, l'Imperi otomà i Àustria-Hongria. Això és curiós, perquè tradueix una visió «nacionalista» del món que, en la realitat política, encara no era tan evident i que ho esdevindria només després de la fi de la Primera Guerra Mundial. L'interès social per les qüestions de llengües no sembla molt elevat el 1907. Sota l'entrada «Sprache» [llengua] podem llegir a l'enciclopèdia que el nombre de les llengües humanes no se sap exactament, perquè el límit entre «llengua» i «dialeccte» no seria clar; l'article indica un ventall entre vuit-centes i tres mil;⁵ avui es calcula que hi ha entre cinc mil i sis mil llengües al món, en la major part parlades per grups petits. Però sabem que, en un segle, moltes llengües han desaparegut (i relativament poques de noves s'han format, segons sabem) i aquest moviment continua. Això vol dir que l'estimació del 1907 devia ésser massa baixa. A més a més, la desaparició de llengües s'explica per factors diversos: un element important n'és l'extensió general dels nuclis comunicatius, en relació amb la informació molt més intensa que rebem avui del conjunt del planeta (encara que força vegades molt superficial); d'altra banda, hi ha les polítiques lingüístiques monopolistes de molts estats, en relació amb la intensificació de la presència estatal en la vida quotidiana dels ciutadans i amb l'alfabetització més generalitzada. De tota manera, en aquest darrer segle, el nombre de llengües

5. *Meyers Kleines Konversations-Lexikon*, 7a ed., Leipzig i Viena, 6 volums, Bibliographisches Institut; volum 6, 1909.

parlades disminuïa i aquest moviment continua actualment, fins al punt d'amençar moltes llengües (algunes extrapolacions preveuen la desaparició del 90 % de les llengües actuals en els dos segles venidors). Un altre factor important (i poc conegut) és el fet que mentre que algunes llengües guanyaven (alguna vegada: molts) parlants en el segle XX, d'altres s'estancaven absolutament o relativament; la distribució dels mercats lingüístics el 2007 és molt diferent dels del 1907.

El 1907, relativament poques llengües s'escriuien habitualment (potser unes cinquanta). El segle XX ha esdevingut un segle d'alfabetitzacions de llengües, algunes d'aquestes només ocasionalment i sense generar una pràctica social contínua; moltes altres, al contrari, creant un ús normal i quotidià. Mentre que moltes llengües desapareixen o són amenaçades, el nombre de llengües escrites habitualment augmenta. Això té a veure amb el valor ideològic que se sol donar a les llengües, però també amb una tendència a la democratització (parcial) de les societats: el dret d'expressar-se en la seva llengua nativa és avui més reconegut que fa un segle. Veiem els grans esforços organitzats de normativització i de normalització (parcial) de moltes llengües —a la Unió Soviètica per exemple—, però veiem d'altra banda les temptatives de grups isolats d'alliberar-se. Curiosament, la descolonització va desembocar, moltes vegades, en la conservació de les llengües colonials, fet que explica almenys parcialment l'existència actual de fenòmens com ara la «francofonia», utilitzada ideològicament i política, o l'«anglofonia» utilitzada només pràcticament, però de manera molt eficaç.

Un canvi és radical: el mediàtic. El 1907 hi havia el mitjà parlat i l'escrit; el mitjà d'informació principal era la premsa. Les possibilitats de conservar la veu humana començaven tot just, el telèfon entrava a poc a poc als pisos dels rics. Avui tothom té un telèfon, gairebé tothom un mòbil, escoltem la ràdio que entrava als anys vint i trenta a les cases, mirem la televisió des de fa mig segle, tenim aparells de música, i ara estem connectats a Internet i a d'altres mitjans electrònics. Tot això ha modificat moltíssim les condicions de la comunicació i tinc la impressió que fins ara no ens hem realment adonat de les conseqüències a llarg termini que aquests canvis poden crear i creen efectivament. Els models de comunicació s'haurien de refer, amb moltes més variables que abans.

Aspectes formals: estatus/prestigi, normativització/normalització, alfabetització

Potser serà útil usar alguns conceptes elaborats per la sociolingüística catalana del segle passat per a veure els desplaçaments. Fent-ho així, obtindrem un marc que ens ajudarà a comprendre el que passa.

El 1907, l'estatus de les llengües és molt més rarament fixat que avui. La dominació lingüística a l'interior dels estats sembla evident. Per això, trobem poques indicacions sobre les

llengües oficials en les constitucions. Sabem que només la Segona República espanyola va fixar l'estatus del castellà com a llengua oficial, i França no va formular l'ús oficial exclusiu del francès fins al 1992. Alemanya, pel que fa a l'alemany, no el formalitzarà fins avui. Al contrari, gairebé tots els estats relativament nous proclamen la seva llengua oficial, i moltes vegades enumeren, sigui en la constitució sigui en lleis especials, les llengües reconegudes que gaudeixen de certs drets. Això sembla indicar algunes coses: el tema de les llengües oficialment emprades és més important avui que fa un segle, al mateix temps és més controvertit. La fixació de l'estatus en textos constitucionals significa que aquest estatus no és tan evident com en el passat. Podem veure en això un element de democratització més gran de les societats (ni que sigui només formal). Més grups lingüístics declaren la seva voluntat d'expressar-se en la seva llengua, també en contextos oficials. D'altra banda, sabem que sobretot les minories autòctones als estats europeus continuen patint un procés d'assimilació a les llengües estatals; això vol dir que en general cada vegada menys parlants viuen un estatus cada vegada millor. Però l'estatus tot sol no pot garantir la vitalitat comunicativa d'una llengua. Sembla una condició imprescindible, però no pas suficient.

La importància del prestigi intern és almenys comparable a la de l'estatus. Però el prestigi depèn de tants altres factors que no és fàcil d'influir-hi. I moltes vegades el prestigi extern d'una llengua important pot ésser nefast per a les altres, sobretot avui. Si als començos del segle XX l'aprenentatge escolar de llengües estrangeres era un fenomen sobretot de la burgesia, avui és molt generalitzat; sabem que als països europeus els nois aprenen una llengua forastera ja a l'edat de cinc o sis anys. Però... quina llengua aprenen? A Europa en general l'anglès, i no les llengües dels veïns respectius. Això fa que l'ensenyança precoç del francès en la part fronterera del Baden-Württemberg alemany serà aviat suprimida i els infants aprendran anglès, de manera que la comunicació directa amb els veïns (que eren de llengua alemanya fa només dues o tres generacions) serà molt difícil. El mateix problema es presenta avui a la Baixa Àustria, limítrofa de la República Txeca, on els joves aprenen l'anglès en lloc de la llengua del veí. Caldria prendre en compte, de part de les polítiques lingüístiques, la noció de *valor comunicatiu*, noció relativa, per cert, perquè el valor comunicatiu d'una llengua depèn sempre de l'indret i de la societat precises; però és un factor important per a avaluar les necessitats comunicatives reals dels parlants en qualsevol lloc. Les polítiques d'aprenentatge de llengües forasteres, però també les aspiracions dels parlants, donen massa importància al prestigi extern, a un nivell molt abstracte, i prenen poc en consideració les situacions comunicatives i les necessitats reals. Aquest problema s'ha presentat durant tot el segle XX i ha influït en l'evolució de moltes llengües, sobretot com a llengües ensenyades a l'escola.

Mundialment, entre el 1907 i el 2007, les evolucions normatives van en dues direccions: més llengües seran normativitzades que abans i les normativitzacions seran més detallades que abans. Els responsables han comprès que, per a poder sobreviure —per a obtenir, doncs, una normalització completa o parcial—, una llengua necessita una forma referencial explícita. Els

progressos de la lingüística durant el segle (que se situen sobretot al costat de la *producció lingüística*, molt poc del costat de la *recepció*, i menys encara del de les *condicions de la comunicació*) han permès de proposar normatives més completes i més funcionals a la vegada. En aquest context també es pot constatar que el tema de les llengües ha guanyat importància durant el segle XX.

Un aspecte important és l'alfabetització de les poblacions: aquesta, als començos del segle XX, no és conclosa ni a Europa. Només alguns estats, sobretot de tradició protestant, han més o menys aconseguit l'alfabetització del conjunt de la població: en els altres, les xifres dels analfabets són encara elevades: per exemple, a França el 17,8 % (1901), a Itàlia el 48,5 % (1901), a Espanya el 63,8 % (1900), etc. Només per a Finlàndia s'indica el 0,2 %, i a Gran Bretanya l'analfabetisme hauria desaparegut cap al 1890.⁶ Segurament cal llegir aquestes dades amb una certa dosi de prudència, però indiquen situacions globals i tendències. L'analfabetisme desapareix de la majoria dels països europeus durant el segle XX com a fenomen de masses (el que queda és un *illettrisme*, la incapacitat funcional de llegir i escriure textos, malgrat una escolarització passada, i, recentment, l'analfabetisme parcial d'immigrats). Als altres continents el grau d'analfabetisme és, el 1907, generalment molt més elevat, però no sembla que n'hi ha dades mundials fiables. En molts països, el segle XX serà el segle de l'alfabetització de massa, per bé que amb resultats molt diferents. Avui s'indica per a la Xina un grau d'alfabetització del 96 %; per a Cuba, el 100 %, però per al Pakistan, només el 49 % i, per a Mali, el 23 %.⁷ Això vol dir que la participació de les masses en les comunicacions en la societat augmenta, que les possibilitats d'informació i de formació resulten més importants, que només certes formes de vida social es desenvolupen. D'altra banda, això vol dir que els analfabets, cada vegada més, restaran en una posició marginada, avui molt més que fa un segle. Es pensa que mundialment hi ha ara entre un 15 % i un 20 % d'analfabets; és difícil obtenir xifres fiables, són una part important dels desprivilegiats d'avui. D'altra banda, cal insistir en el fet que l'alfabetització no és un camí unidireccional. Se sap avui que la colonització d'Algèria per França va privar una gran massa dels autòctons de les possibilitats d'anar a escola i d'alfabetitzar-se en àrab ni que fos una mica: durant el període colonial, el grau d'analfabetisme va créixer en aquest país. I tot recentment assistim a la destrucció parcial dels sistemes educatius en els països excomunistes; la reorientació política negligeix moltes vegades la política educativa, la qual cosa fa que les capes més pobres de la població renunciïn a enviar els seus infants a les escoles. I les conseqüències de la situació actual a l'Iraq, pel que fa a l'alfabetització futura, poden ésser catastròfiques.

Hi hauria algunes variables més, però aquestes em semblen les més importants.

6. A. PETERSILIE i K. KELLER, «Analphabeten», a: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4 ed. Jena, 1923, vol. I, p. 271-276.

7. *Der Fischer Weltalmanach 2007*, Frankfurt del Main, Fischer, 2006, p. 530-533.

Elements d'una història sociolingüística del segle XX: un repàs ràpid

Llengües dominants / llengües dominades

1907

Si utilitzem aquests termes en el sentit que el primer s'aplica a les llengües que tenen un poder polític⁸ a la seva disposició, i el segon a les altres, podem dir que el nombre de llengües dominants en aquest sentit el 1907 no era gaire elevat. Són sobretot les llengües dels estats europeus, i dels pocs estats en altres continents que escapaven al colonialisme (amb valor diferent: el xinès, al 1907, és una llengua de poca importància mundial, mentre que la política activa —i fins i tot imperialista— del Japó confereix al japonès una importància una mica més elevada). Tots els estats postcolonials de l'època, a Amèrica, empraven igualment llengües colonials —l'anglès, el castellà, el portuguès i el francès sobretot—, cap no acceptava una llengua autòctona com a oficial, encara que la pràctica comunicativa en aquests estats fou en general molt complexa. En alguns estats, com Rússia per exemple, es poden observar fortes temptatives d'assimilació dels altres grups lingüístics. El nombre de llengües dominades, al contrari, és molt elevat.

Hi ha diversos grups d'aquestes llengües: en primer lloc, les llengües no oficials dels estats d'Europa, algunes de les quals aspiraven a una situació de dominació (o, almenys, d'igualtat de drets). Per accedir a aquesta situació calia intensificar els esforços de normativització, perquè una llengua sense norma reconeguda socialment no era considerada com a llengua. Veiem, doncs, tot arreu a Europa, temptatives de crear formes referencials de llengües que fins ara coneixien únicament una tradició oral (o, com l'occità i el català, després d'una tradició escrita més o menys llarga, havien tornat a caure en els límits de l'oralitat). Com, en general, els poders estatals establerts no facilitaven aquests esforços, en molts casos els moviments de conservació o expandiment lingüístics es veien gairebé obligats a polititzar-se i a demanar autonomia o la independència, actitud que necessàriament els posava en contradicció amb el grup dominant, val a dir amb l'estat. Les polítiques estatals són més o menys assimilatòries, coneixem l'exemple de França, que considerava la unitat lingüística com una condició absoluta per al funcionament de l'Estat i per això es decidia per una política de repressió de l'ús social de les altres llengües. Espanya assajava la mateixa política, però com que el poder estatal era molt més feble, la política oficial no podia refrenar els moviments perifèrics, ans

8. És clar que dins de «llengua dominant» hi ha situacions molt diferents. Hi hagué algunes temptatives de descriure aquesta graduació, però en el marc que aquí ens interessa no puc entrar sistemàticament en aquestes diferències.

al contrari els reforçava pràcticament. Gran Bretanya preferia ignorar les altres llengües; només a Irlanda —on la llengua autòctona començava, amb la fundació de la Gaelic League el 1893, a prendre una importància simbòlica i ideològica— la política lingüística fou clarament repressiva. Nogensmenys, durant aquesta «primavera dels pobles» que comença després de les guerres napoleòniques i troba la seva primera victòria en la independència de Grècia el període 1822-1830, moltes llengües foren dotades de formes referencials, però poques d'aquestes el 1907 ja havien obtingut una situació realment dominant. En el cas del romanès i del búlgar, per exemple, la independència política ja havia creat les condicions d'una situació dominant; ja hi havia formes referencials de les llengües, però només per a les capes dirigents, faltava encara una política educativa eficaç i la possibilitat de comunicació amb tots els grups socials. D'altra banda, el prestigi d'algunes llengües europees, com el francès, l'alemany i (en el cas de Bulgària) el rus, fou tan elevat, que encara no es pot parlar d'una independització total; aquesta vindria més tard. En molts altres casos, els canvis de la situació política després de 1918 obririen els camins cap a una situació dominant, almenys en principi (la realitat moltes vegades fou diferent: em refereixo a l'experiència del Partit Comunista de Txecoslovàquia, el politburó del qual utilitzava l'alemany com a llengua per a les seves sessions, fins a la Segona Guerra Mundial, perquè era l'única *llengua franca* possible). En altres casos, sobretot a França, els grups minoritaris no rebran cap satisfacció, en bona part perquè la mobilització dels membres d'aquests grups fou insuficient. En els començos del segle XX, el moviment d'emancipació de les llengües dominades és un fenomen essencialment europeu, amb només algunes prolongacions en els pobles de l'Imperi rus i de l'otomà.

En els estats independents d'Amèrica, ja ho he dit, són les llengües colonials les que s'utilitzen com a llengües dominants. A diferència d'Europa, no hi ha encara al 1907 moviments importants d'emancipació. L'única excepció parcial és el Paraguai, on el guaraní juga un paper de llengua de comunicació, però sense estatut reconegut. A Haití, el francès es manté com a llengua oficial, encara que el percentatge d'aquells que el parlen realment, al començament del segle, no superi 5 %; el crioll, la llengua del poble enter, no gaudeix de cap oficialitat. A l'Àfrica, Àsia i Oceania colonials, les llengües colonials són les úniques dominants. Sobretot els colonialismes francès i portuguès es basen únicament en les llengües colonials (però, en general, els colonitzats tenen poques possibilitats d'accés a les llengües dominants, aquesta situació canviarà solament després de les independències, quan França en particular comença una política d'expansió lingüística que, fins al 1960, havia existit únicament en declaracions), mentre que els anglesos i els alemanys utilitzen algunes llengües autòctones com a *llengües francesques*, i contribueixen d'aquesta manera a la seva normativització (això no pas amb una intenció de respecte envers els pobles colonitzats, sinó més aviat en un impuls de jerarquització del poder i, fins i tot, de racisme). Així, cal no oblidar que ben tardanament, el 1896, França havia colonitzat un estat fins llavors internacionalment reconegut, Madagascar, que disposava d'una llengua de referència en elaboració i llargament funcional, el malgaix, l'alfabet del qual

un dels reis havia creat en persona. Els moviments d'emancipació encara no són lingüístics —si n'hi ha, s'expressen en general en la llengua dominant respectiva, i això malgrat llargues tradicions escrites en alguns casos. En els pocs estats independents (com Etiòpia a l'Àfrica, o el Japó), hi ha llengües dominants autòctones que, a l'interior dels estats, tenen un rol comparable al de les llengües europees dominants. Però no tenen cap rol internacional i, moltes vegades, una o més llengües europees serveixen de llengües de contacte internacional o científic (com al Japó, on l'alemany fou, fins al 1945, la llengua científica de la medicina moderna). El cas més complex és el del Pròxim Orient, amb el domini de l'Imperi turc en disgregació; hi coexisteixen llengües amb forta tradició escrita, com l'àrab, llengua sacra de l'islam, el turc, però també les llengües dels diferents grups religiosos del sistema del *millet*, com per exemple el grec o l'armeni. Però aquest sistema és en desaparició, com ho és l'Imperi; els grups ja són en un moviment cap a la «nacionalització» —com d'altra banda el moviment dels joves turcs— i aquesta evolució ràpida farà impossible, en un futur gairebé immediat, la coexistència pacífica que fins ara havia funcionat prou bé. Es veu que les evolucions europees entren bastant ràpidament a l'Imperi. Una situació una mica comparable es presenta en les parts caucàsiques i de l'Àsia central de l'Imperi rus, on la pressió nacionalista russa de la segona part del segle XIX va provocar reaccions contràries.

1918

Aquesta situació va canviar ràpidament, sobretot amb l'acceleració de la Primera Guerra Mundial. Després del 1918, el nombre de llengües dominants o en evolució cap a una situació dominant augmentarà ràpidament. Sobretot a Europa, on molts estats nous veuen la llum del dia, per la desaparició dels darrers imperis multinacionals. Els nous estats es definien tots, entre altres coses, per les seves llengües, i allà on això no és clarament possible, com en el cas de Txecoslovàquia, la concepció estatal considera dues llengües genèticament emparentades com dues variants d'una única llengua de referència que restaria encara per elaborar. La política lingüística de la Primera República consistirà, en conseqüència, en una aproximació contínua de les dues normes respectives; l'evolució política ulterior no va permetre de dur aquesta política a terme, i després de 1968, la direcció de les polítiques lingüístiques prendrà camins oposats. El cas del nou estat de Iugoslàvia serà encara més complicat, perquè la unificació comprendria més de dues variants (amb el macedoni i, fins i tot, el búlgar i potser l'eslovè), però també tradicions escrites diferents, amb caràcters llatins i ciríl·lics; avui sabem que la temptativa no ha reeixit, almenys fins ara. Com que les noves fronteres polítiques creaven moltes noves minories lingüístiques, comença d'altra banda una política europea contradictòria de protecció d'aquestes minories; contradictòria, perquè moltes de les noves minories són de llengua alemanya, i els vencedors fluctuaven entre la protecció i l'opressió. Curiosament, l'estat més exigent en aquesta matèria serà França, que a l'interior continua la seva política

repressiva. Com a tendència general es pot dir que els estats vencedors no encetaven una política lingüística més oberta, mentre que els vençuts o els nous estats alguna vegada ho feien. Un cas particular és el de Finlàndia, on es crea un sistema de cooficialitat simètrica de dues llengües, el finès i el suec, en tot el territori. Un altre element important fou la creació de la Unió Soviètica, que, almenys en els primers anys, es volia desmarcar clarament de l'imperialisme rus i dotava moltes llengües —fins aleshores únicament orals— de normativitzacions. Per això, la URSS serà considerada com un aliat d'elecció per molts moviments anticolonialistes que naixien o prenien nova embranzida després de la Guerra.

A Amèrica, a l'Àfrica i a Oceania, pocs canvis. Només al Magrib, sobretot a Algèria, els moviments de contestació resulten més importants, amb una forta base popular, i això vol dir que el paper de l'àrab augmenta *de facto*. La situació és diferent als protectorats del Marroc i de Tunísia. La creació de la Unió Sud-africana és un exemple d'un estat bilingüe (anglès i afrikaans) amb exclusió de totes les llengües autòctones. Els moviments anticolonialistes són més vius a Àsia, i allà les llengües adquireixen un rol més important, perquè molts dels estats asiàtics tenen una llarga tradició escrita, en general amb caràcters no-llatins. El moviment indonesi crea una nova forma referencial prenent com a base el malai, el *bahasa indonesia*, i a l'Índia i a la Indoxina, els moviments nacionalistes funcionen en bona part utilitzant les llengües autòctones. La mateixa observació val per als moviments d'emancipació en el domini àrab, encara que fins avui aquesta llengua pateix d'una situació de diglòssia interna que dificulta molt la democratització real de les societats àrabs. El nou estat turc procedeix a una reforma lingüística profunda, canviant l'escriptura àrab per la llatina i assajant d'aproximar lingüísticament la llengua als estàndards europeus. Però al mateix temps, el nou nacionalisme turc imposa una política lingüística i cultural assimilativa en el marc de l'estat, negant sobretot tots els drets lingüístics i culturals a la important minoria kurda, però també a les altres minories lingüístiques. El cas més conegut és el dels grecs, els quals seran expatriats (més d'un milió) i hauran d'iniciar una nova existència a Grècia; d'altra banda, els turcs de Grècia seran obligats a establir-se a Turquia; això és un dels primers casos sistemàtics de depuració ètnica, dels quals ara en coneixem tants. La sort dels armenis és pitjor, més d'un milió no sobreviurà a la repressió de 1914-1915.

1945

La Segona Guerra Mundial imposarà nous canvis importants, com és sabut. Immediatament, la Shoà empeny el jiddisch des d'una situació de llengua mitjana en expansió, i amb un nucli de llengua referencial, fins en una situació de llengua moribunda; aquesta quasi-desaparició es confirma amb la decisió del nou estat d'Israel de prescriure l'*íbrit* (l'hebreu) com a única llengua oficial, amb una tendència assimilativa, a despit de les tradicions lingüístiques molt diverses dels ciutadans. D'altra banda, les minories de llengua alemanya a

l'Europa oriental i fins i tot en províncies alemanyes, moltes vegades amb tradicions multiseulars, desapareixen per l'expulsió sistemàtica (amb l'única excepció de Romania, que perd la gran majoria dels seus germanòfons més tard, a la fi del govern comunista). A tot Europa oriental s'observa un moviment de concentració de les poblacions estatals, per migracions forçoses o espontànies. Únicament als territoris novament adquirits per la Unió Soviètica s'observa un moviment contrari: allà els autòctons són en gran nombre deportats, i es produeix una immigració important de russos i d'altres eslaus. Més tard, Europa occidental serà el teatre d'una immigració laboral massiva, que crea nous problemes de minories en països que es pensaven lingüísticament més o menys monolingües. Això serà el gran repte de la fi del segle, encara no resolt.

Els grans elements innovadors als altres continents seran la descolonització que comença immediatament a la fi de la Guerra, de primer, sobretot a Àsia i després a l'Àfrica, i més tard la implosió del camp comunista amb conseqüències estatals importants. Nominalment, avui molt pocs territoris queden sota dominació colonialista, d'altra banda la independència *real* de molts estats pobres del sud continua essent molt precària (per no dir-ne més). Cal afegir que molts dels nous estats són producte del colonialisme, en les seves fronteres i en la composició de la seva població, la qual cosa crea problemes suplementaris. Si a l'Àfrica, en general, les llengües colonials es mantenen com a llengües oficials (amb l'excepció del suahili a l'Àfrica oriental), a Àsia les llengües autòctones reprenen molt més espai i algunes són llengües oficials. En un estat com l'Índia, el sistema lingüístic és molt complicat, amb diversos nivells d'oficialització, amb l'anglès com a *lingua franca* estatal, al costat de l'hindi. Un altre estat, descolonitzat molt tardanament, Sud-àfrica, ha adoptat un sistema comparable, amb onze llengües oficials. Normalment, la concepció del nacionalisme europeu del monolingüisme estatal va tenir molta influència en els nous estats, sobretot en els primers estats descolonitzats. Però, com que les realitats lingüístiques i ètniques rarament coincidien amb aquestes concepcions, molts grups assajaven (i assagen) una autoafirmació que cada vegada més passava per les llengües respectives. Això fa que sota la realitat del monolingüisme oficial, per exemple de molts estats africans, assistim a l'elaboració de sistemes referencials d'altres llengües, a un reconeixement parcial (molts estats africans fan la distinció entre llengua oficial i llengües «nacionals») i, fins i tot, a un cert ús auxiliar per a necessitats comunicatives. Com que aquests esforços moltes vegades es fan amb poca coordinació, generen problemes, però podrien algun dia, si una voluntat col·lectiva ho exigia, tenir un rol més important. D'altra banda, el reconeixement creixent de les minories a Europa occidental, des de fa més o menys trenta anys, és un ajut considerable per a aquests moviments d'autoafirmació. La implosió del camp comunista va redistribuir les cartes lingüístiques en aquests països, amb una diferència important: gairebé totes les llengües en qüestió ja eren normativitzades i, per tant, immediatament aptes per a un ús oficial.

Avui

Si assagem de veure l'evolució d'aquest segle en una mirada, podem dir que avui hi ha moltes més llengües que gaudeixen d'una certa independència, en comparació amb l'any 1907. D'altra banda, assistim a la desaparició contínua de llengües, no únicament per raons comunicatives. Les transformacions de les condicions de la comunicació humana són tan ràpides i fonamentals que avui la necessitat de polítiques lingüístiques es mostra com a evidència. Si fem confiança a les úniques forces del mercat, com se sol fer en el món neoliberal en el qual vivim ara, serà la llei del més fort la que hi jugui, i la desaparició de moltes llengües podria ésser imminent. La comunicació és avui un fet tan massivament cultural (i no únicament natural) —en particular des de la generalització de la comunicació indirecta, sigui escrita sigui amb els mitjans moderns— que algunes intervencions, com ara la normativització, són necessàries perquè les llengües es continuïn utilitzant. Les llengües que desapareixen són sobretot llengües que no s'escriuen (i que no s'utilitzen en els mitjans de comunicació actuals).

Linguae francae (llengües internacionals)

És clar que entre les llengües que acabo de denominar dominants hi ha diferències, llengües que tenen més importància que les altres. Això es pot verificar sobretot en el seu ús internacional, en els contactes entre parlants de llengües diferents, sobretot d'alt nivell. El 1907, totes aquestes llengües són europees: la llengua de la diplomàcia és el francès, encara que l'anglès fa progressos importants. Ho podem veure llegint els textos internacionals del temps: la llengua de la Unió Postal Universal, fundada el 1874, per exemple, és únicament el francès. L'alemany, en els començos del segle XX, fa progressos importants, sobretot com a llengua científica. I queden deixalles del domini del llatí, que omplia aquestes funcions internacionals durant molts segles, no únicament en el si de l'Església Catòlica. Les altres llengües europees no tenen gaire importància: el castellà, per exemple, és en aquell temps una llengua bastant «exòtica». Segons les visions eurocentristes del temps, cap llengua no-europea no té importància com a llengua internacional, per bé que l'àrab, per exemple, sigui la llengua d'una gran religió amb molts adeptes i el xinès, la del poble més nombrós ja en aquella època.

Entre les dues guerres mundials, la redistribució es fa sobretot entre les llengües europees: l'anglès pren la primera plaça, el francès i l'alemany perden importància, el rus s'hi afirma. La fundació de les Nacions Unides, el 1945, indica que amb la Segona Guerra Mundial han canviat les coses. Les llengües oficials són sis: l'anglès, l'àrab, el castellà, el francès, el rus i el xinès. Aquesta distribució nova, fruit de la fi de la Guerra, té en compte la importància de les llengües (anglès, francès), però també del nombre d'estats on són llengües oficials (anglès, àrab, castellà, francès). Les llengües reals de treball són sobretot l'anglès i el francès. L'evolució

ulterior mostrarà que el rol de l'anglès augmenta cada vegada. Des de la fi de l'esfera comunista, la importància del rus disminueix molt. D'altra banda, amb la democratització d'Espanya i la consolidació de l'Amèrica Llatina el castellà ha viscut, aquests darrers decennis, una florida molt considerable. L'element més important és que, almenys a escala regional, algunes llengües no-europees accedeixen a funcions internacionals, i que l'eurocentrisme, d'aquesta manera, rep certs límits.

Si avui la supremacia de l'anglès a escala mundial no està en dubte, sobretot en els nivells més avançats de la comunicació —científica, tècnica, comercial—, aquesta afirmació no és suficient. La comunicació humana és tan polifacètica que es fa necessàriament en moltes llengües i que moltes llengües poden servir i serveixen, efectivament, com a llengües de comunicació entre grups diversos i, en conseqüència, els comunicants utilitzen els mitjans que tenen a la seva disposició, i això moltes vegades *no* és l'anglès. La seva posició, si és forta, no és universal; les polítiques educatives dels països farien bé de tenir-ho en compte. D'altra banda, la comunicació internacional en el seu decurs històric ha conegut moltes llengües de comunicació: aquesta qualitat és deguda a situacions històriques precises i, si avui l'anglès té una posició forta, ahir no la tenia pas (en la meua joventut coneixia moltes persones molt educades que *no* en sabien) i demà qui sap si continuarà tenint-la. Cada imperi creix fins a un cert punt, s'estanca i desapareix.

La situació del català

Això són els elements més importants, em sembla, del món de les llengües, en el qual el català evoluciona durant aquest segle. Les dades catalanes, les coneixeu millor que jo: el 1907 és una llengua que no té estatus oficial, resta sense forma normativa reconeguda, tampoc a l'interior del grup dels parlants, per això una política de normalització eficaç és difícil. D'altra banda, el prestigi intern és molt elevat, els últims anys de la Renaixença van utilitzar aquesta situació contradictòria per a fer avançar les coses. La fundació de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907 és un pas important. La normativa que proposarà Pompeu Fabra i l'acceptació que rep bastant ràpidament, un altre. Al mateix temps, el català fa progressos en el seu grau de reconeixement públic: la fundació de la Mancomunitat el 1914 serà un pas en aquesta direcció. Si la dictadura de Primo de Rivera marca un fre, la Segona República farà un gran pas endavant, ja que per primera vegada des de la Nova Planta dóna un estatus reconegut al català, a Catalunya. D'altra banda, és en aquest moment que comencen les diferències en la situació lingüística legal dels diferents Països Catalans a l'interior de l'Estat espanyol; fins ara, eren tots en la mateixa situació de no-reconeixement per part de l'Estat, ara hi ha la diferència entre l'autonomia del Principat i la situació invariada de la llengua i la cultura en les altres parts del domini. D'altra banda, el prestigi de la llengua i la seva oficialització faciliten

la catalanització d'una part important dels immigrants, que vénen (sobretot) a Catalunya des dels començos del segle XX, per trobar-hi feina i viure-hi. Si la dictadura franquista, sobretot per la seva longevitat, fou l'amenaça més greu per a la llengua i la cultura catalanes, d'altra banda contribuïa a una consciència col·lectiva que podia limitar les conseqüències negatives. Però no seria realista no veure els entrebancs que aquesta dictadura va posar a una evolució positiva del català: quatre decennis de vida més o menys clandestina, de pressió assimilacionista i de destrucció cultural deixen els seus vestigis. La normalització, en el sentit de l'ús de la llengua per a totes les formes de la comunicació ha fet molts progressos des de la fi del franquisme —a Catalunya. Però el desfasament entre els diferents Països Catalans ha augmentat, al mateix temps, i les tendències secessionistes valencianes són no pas únicament, però sí en bona part, un heretatge del franquisme. La política d'afirmació lingüística en costa molts, de diners, però també d'inventiva. El reconeixement a escala europea, un nou pas de política lingüística, cap a un nou nivell de decisió, potser s'ha encetat, però segurament no regulat. D'altra banda, la resurrecció del català es produeix paral·lelament a la del castellà; aquest des de la fi de la dictadura, però per raons múltiples, viu un període d'expansió considerable. És clar que la diferència entre el nombre de parlants, uns deu milions per al català i més de trenta vegades més per al castellà, té la seva importància.

D'aquesta manera, tot ens porta a constatar que el català ha pogut afirmar i assegurar la seva posició en aquest darrer segle, tant pel costat de la institucionalització, com pel de la producció cultural (de la qual no em toca de parlar aquí); però també és cert que en el futur cal trobar els termes adequats per a una política lingüística i cultural activa i no autista —i això em sembla un repte considerable.